

استاد ESTAD

ESKİ TÜRK EDEBİYATI ARAŞTIRMALARI DERGİSİ

[Journal Of Old Turkish Literature Researches]

E-ISSN: 2651-3013

Cilt: 8, Sayı: 1 Mart 2025

Volume: 8, Issue: 1 March 2025

DOI Number: 10.58659/estad.1630707

Araştırma Makalesi
Research Paper

Geliş Tarihi
Date of Submission
31/01/2025

Kabul Tarihi
Date of Acceptance
05/03/2025

Yayın Tarihi
Date of Publication
30/03/2024

FAHRÎ-ZÂDE MUHAMMED ES'AD'IN TERCEME-İ HÂLÎ

The Biography Of Fahrî-zâde Muhammed Es'ad

İdris KADIOĞLU

Prof. Dr., Dicle Üniversitesi, Ziya Gökalp Eğitim Fakültesi, Türkçe ve Sosyal Bilimler Eğitimi Bölümü, Türk Dili ve Edebiyatı Eğitimi ABD., ikadoğlu@gmail.com, <https://orcid.org/0000-0002-2671-3768>

Değerlendirme/Evaluation: İki Dış Hakem-Çift Taraflı Körleme/Two external referees-Double Blind Referee System.

Etik Beyan/Ethical Declaration: Çalışmanın tüm süreçlerinin araştırma ve yayın etiğine uygun olduğu, etik kurallara ve bilimsel atıf gösterme ilkelerine uyulduğu beyan olunur./ It is declared that all processes of the study are in accordance with research and publication ethics, ethical rules and scientific citation principles are complied with.

Benzerlik Taraması/Plagiarism Scanning: Kontrol edildi-İntihal.net/Checked-İntihal.net.

Çıkar Çatışması/Conflict of Interest: Yoktur/It does not exist.

Lisans ve Telif Hakkı/Licence and Copyright: Yazar, dergimizde yayınlanan makalelerin telif hakkına sahip olup çalışmalarını [CC BY-NC 4.0](#) lisansı altındadır./The author owns the copyright of the articles published in our journal and his works are under [CC BY-NC 4.0](#) licence.

Atıf Bilgisi/Citation: Kadioğlu, İdris (2025). "Fahrî-zâde Muhammed Es'ad'ın Terceme-i Hâlî", Eski Türk Edebiyatı Araştırmaları Dergisi, 8, (1), (Mart 2025), s. 1-22, doi: 10.58659/estad.1630707

Eski Türk Edebiyatı Araştırmaları Dergisi [ESTAD]

Cilt/Volume: 8, Sayı/Issue: 1 Mart/March 2025 s. 1-22

ÖZET

Bu çalışmada Fahrî-zâde Muhammed Es'ad (ö. 1784)'ın hayat hikâyesi üzerinde durulmuştur. Çalışmanın amacı XVIII. yüzyılın önemli divan şairlerinden biri olan Muhammed Es'ad'ı ortaya çıkan belgeler ışığında tekrar ele alıp onu tüm yönleriyle tanımaktır. Bu bağlamda Hatibî'nin (ö. 1805-1806?) Türkçe *Tezkire-i Şu'arâ-yı Bağdâd* ve Şeyhülislâm Ârif Hikmet'in (ö. 1859) Arapça *Mecmû'atü't-Terâcim* adlı eserleri ele alınarak incelenmiş, adı geçen tezkirelerde şaire ait önemli ve detaylı bilgilere ulaşılmıştır. Çalışma "giriş" ve "metinler" bölümünden oluşmaktadır. "Giriş" bölümünde önce şair hakkında bilinenlere değinilmiş; şairin hayatı, edebi kişiliği ve *Divân*'ı hakkında bilgi verilmiştir. Ardından yeni bulgular ışığında şairin doğum/ölüm yeri ve tarihi, nerede kaç yıl yaşadığı, kabrinin bulunduğu yer ve yaşadığı dönemi yansıtan önemli bilgilere yer verilmiştir. "Açıklamalı Metin ve Notlar" bölümünde iki tarihî metin ele alınıp incelenmiştir. Birinci metin *Tezkire-i Şu'arâ-yı Bağdâd*, ikinci metin *Mecmû'atü't-Terâcim* adlı tezkirelerden alınmış olup her iki metin de Muhammed Es'ad Efendi'nin hâl tercemesini ihtiva etmektedir. Hatibî, *Tezkire*'sinde oldukça ağıdalı ve sanatlı bir dil kullanmıştır. Şeyhülislâm Ârif Hikmet ise eserini Arapça yazmıştır. Anlaşılır hâle getirmek için metinler transkripsiyon alfabesiyle yeniden yazılmış, sadeleştirilerek günümüz Türkçesine aktarılmıştır. Arapça-Farsça metinler tercüme edilmiş, gerekli görülen yerlerde dipnot düşülmek suretiyle metinlerin daha anlaşılır hâle gelmesi sağlanmıştır. Bu iki eserin rehberliğinde şairin doğum ve ölüm tarihi hakkındaki belirsizlik ortadan kaldırılmış; onun hayatı, edebi kişiliği, dil ve üslûbuna dair önemli bulgulara ulaşılmış ve bu bulgular analiz edilerek sunulmuştur. Arapça-Farsça kelimelerin yazımında, transkripsiyonlu metin ve özel adlar hariç, günümüz Türkçesi yazım kurallarına uyulmuş, kısaltmaların (bk., No. gibi) yazımında ise Türk Dil Kurumu'nun güncel kısaltmalar dizini esas alınmıştır.

Anahtar Kelimeler: Muhammed Es'ad, Bağdad, Poetry, Divân, Hatibî, Şeyhülislâm Ârif Hikmet.

ABSTRACT

This study examines the life of Fahrî-zâde Muhammed Es'ad (d. 1784), a prominent 18th-century divan poet. The research aims to revisit his legacy through newly discovered documents and gain a comprehensive understanding of his life and works. Key sources analyzed include *Tezkire-i Şu'arâ-yı Bağdâd* by Hatibî (d. 1805-1806?) and *Mecmuatu't-Terâcim* by Şeyhülislâm Ârif Hikmet (d. 1859). These biographical anthologies offer detailed insights into Muhammed Es'ad's life and literary contributions. The study is divided into two sections: "Introduction" and "Texts." The "Introduction" reviews existing knowledge about the poet's life, literary identity, and divan, while presenting new findings about his birth and death dates, places of residence, burial site, and key historical details of his era. The "Texts and Notes" section analyzes two historical texts: one from *Tezkire-i Şu'arâ-yı Bağdâd* and another from *Mecmuatu't-Terâcim*, both containing biographical details about Muhammed

Es'ad Efendi. Hatîbî's Tezkire employs a sophisticated and ornate style, while Şeyhülislâm Ârif Hikmet's work is written in Arabic. To enhance accessibility, both texts were transcribed into the modern Turkish alphabet, simplified, and translated into contemporary Turkish. Arabic and Persian sections were also translated, with explanatory footnotes added for clarity. This analysis resolves uncertainties about the poet's birth and death dates and reveals significant findings about his literary personality, language, and style. Except for transcribed texts and proper names, the spelling of Arabic and Persian words follows contemporary Turkish orthographic rules. The spelling of abbreviations (e.g., *bk.*, *No.*) is based on the latest abbreviation index of the Turkish Language Association.

Keywords: Muhammed Es'ad, Baghdad, Poetry, Dîvân, Hatîbî, Sheikh al-Islam Ârif Hikmet.

GİRİŞ

Muhammed Es'ad Efendi ve tek eseri olan *Dîvân*'ı hakkında bilinenler ve bundan önce yapılan bilimsel çalışmalara yansıyan bilgiler şöyledir: (Bu bilgiler, *Türk Edebiyatı Eserler Sözlüğü (TEES)*, *Türk Edebiyatı İsimler Sözlüğü (TEİS)*, Mehmet Said Arbatlı, (Tokat 2002) ve İdris Kadioğlu, (Ankara 2022)'den alınmıştır.)

“Bağdatlı Es'ad'ın hayatı hakkında elimizde hemen hiçbir bilgi yoktur. Divan şairleri hakkında en fazla bilgiye ulaşabildiğimiz tezkirelerde de hayatı hakkında hiçbir kayıt yoktur. *Bağdatlı Fahrizâde Es'ad* unvanıyla şöhret kazandığını bir mecmuadaki kayıttan anlıyoruz. Es'ad'ın tercüme-i hâlini bilmiyoruz. Bu konuda *Dîvân*'ından edilecek istifade de son derece sınırlıdır... Bağdatlı Es'ad'ın elimizde olan tek eseri *Dîvân*'ıdır. *Bağdatlı Es'ad Dîvânı*'nın iki nüshası vardır.” (Arbatlı, 2002: VI-XVII) Şair ve eseri hakkında verilen bu bilgiler, oldukça sınırlı ve yetersizdir.

“Es'ad mahlasıyla şiirler yazdı. Fahrî-zâde denmekle tanındı. Aslen Musullu olup sonradan Bağdat'a yerleşti. Divan kâtibi Neşâtî Abdullah Efendi'nin oğludur. Nesebi, Haşimiye sülalesi ve Hazret-i Fatıma'ya dayanır. Matematikte yetenekli idi. Nesir alanında ise babası yeteneğini görünce onu divan efendisi yaptı. Altmış seneden fazla yaşadı. Süleyman Paşa görevde iken 1298/1881 tarihinde vefat etti. (Akkuş 2008: 59-64). Eldeki bulunan tek şiiri Feridî Efendi'ye naziredir. Bağdat valisi Abdurrahmân Paşa'nın kılıcını tavsif eden Arapça bir beyit de kaleme aldı.” Bu bilgiler, Mehmet Akkuş tarafından hazırlanan ve tıpkıbasımı Türk Tarih Kurumu tarafından da yayımlanan Hatîbî'nin *Tezkire-i Şu'arâ-yı Bağdâd* adlı tezkiresinden alınmış ancak şairin vefat tarihi burada yüz yıl farkla yanlış yazılmıştır. (bk. İsmail Hakkı Aksoyak,

“Es’ad, Fahrî-zâde Es’ad Efendi”. <https://teis.yesevi.edu.tr/madde-detay/esad-fahrizade-esad-efendi>

“Musul’da doğdu. Doğum tarihi bilinmemektedir. Asıl adı Mehmed’dir. Seyyid Mehmed Es’ad Efendi olarak tanındı. Seyyid Abdullâh Neşâtî Efendi’nin oğlu, Seyyid Alî Behcet Efendi’nin ise amcasının oğludur. Öğrenimini tamamladıktan sonra Bağdat Valisi Ömer Paşa (ö. 1190/1776)’ya divan kâtipliği ve divan efendiliği yaptı. Sultan III. Selim devrinin (1789-1807) başlarında vefat etti. Es’ad mürettep *Dîvân* sahibidir. Millet Kütüphanesi AE Mnz. 24 ve Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi 1638 numarada kayıtlı olmak üzere iki nüshası bulunan *Dîvân*’ı, yüksek lisans tezi olarak hazırlanmıştır (Arbatlı 2002). *Dîvân*’da 6 kaside, 1 terki-i bent, 14 murabba, 299 gazel ve 1 kıta bulunmaktadır. Es’ad’ın şiirleri âşıkane ve rindane tarzdadır. Bazı şiir mecmualarında şiirlerine tesadüf edilmesi ve Hoca Neş’et, Ayıntaplı Aynî gibi şairlerin kendisine nazire yazmış olması Es’ad’ın devrinde meşhur olduğunun bir işaretidir (Ergun, 1936: 1314).” Çoğunlukla Mehmed Said Arbatlı’nın yüksek lisans tezi referans gösterilerek hazırlanan bu sözlük maddesinde şairin ölüm tarihi bilgisi tam olarak tespit edilememiştir. (bk. Beyhan Kesik-Yunus Kaplan “Es’ad, Seyyid Mehmed Es’ad Efendi”. <https://teis.yesevi.edu.tr/madde-detay/esad-seyyid-mehmed-esad-efendi>)

18. yüzyıl şairlerinden olup Es’ad mahlasını kullanan Seyyid Mehmed Es’ad Efendi’nin (d. ?/? - ö. ?/?) şiirlerini ihtiva eden eser. *Dîvân*’ın hazırlanan tenkitli metnine göre eserde 2’si naat, 2’si Bağdat Valisi Ömer Paşa övgüsünde toplam 4 kaside, yine Ömer Paşa için yazılmış kıta nazım şekliyle 2 tarih manzumesi, 1 terki-i bend, 15 murabba ve 299 gazel bulunmaktadır (Arbatlı 2002). “Sebk-i Hindî veya Hikemî üslûba yönelmek yerine klasik vadi ve Nedîm tarzında eser vermeyi tercih eden Seyyid Mehmed Es’ad Efendi, şiirlerinde dönemine göre sade ve kolay anlaşılır bir şiir dili kullanmış; eserinin büyük bir kısmını ayırdığı gazellerinde daha çok rindane ve âşıkane konulara yer vermiş; Neşâtî’nin iki, Behcet, Basîrî ve Koca Râgîb Paşa’nın birer gazeline nazire yazmıştır. “Dediler” redifli bir gazelinin Sultan III. Selim tarafından bestelenmiş olması, bazı mecmualarda şiirlerine tesadüf edilmesi, Hoca Neş’et ve Ayıntaplı Aynî tarafından gazellerine nazire yazılması şairin kendi dönemindeki tanınırlık ve beğenilirlik düzeyi hakkında bize fikir vermektedir (Arbatlı 2002: VII-VIII). *Dîvân*’daki 299 gazelin 101’inde aruzun “mefâ’ilün mefâ’ilün mefâ’ilün mefâ’ilün” kalıbının kullanılmış olması da şairin aruz veznini kullanmasındaki tercihleri bağlamında önemli bir özellik olarak dikkati çekmektedir. Biri Ali Emiri Kütüphanesi Nu. 24, diğeri Topkapı Sarayı Emanet Hazinesi Kütüphanesi Nu. 1638 olarak kayıtlı iki yazma nüshası tespit edilen *Dîvân* üzerine bu nüshalardan hareketle Mehmed Said Arbatlı

tarafından yüksek lisans tezi hazırlanmıştır (2002). Sadece Mehmed Said Arbatlı'nın yüksek lisans tezi referans gösterilerek hazırlanan bu sözlük maddesinde şairin doğum ve ölüm tarihi bilgisi tam olarak tespit edilememiştir. (bk. Cafer Mum, "Dîvân (Es'ad)". Türk Edebiyatı Eserler Sözlüğü, <http://tees.yesevi.edu.tr/madde-detay/divan-es-ad-tees-1327>.)

"*Tuhfe-i Nâ'îlî*, (Haz. Kurnaz ve Tatçı, 2001, s. 40) *Silâhdâr-zâde* (Haz. Duran ve Çeçen, 2016, s. 50) ve *Şefkat* (Haz. Kılıç, 2017, s. 46) *Tezkirelerinde* şairin kısaca hayatına, ardından şiirlerinden örneklerle yer verilmiştir. Adı geçen tezkirelerin hiçbirinde şairin doğum ve ölüm tarihlerinden bahsedilmemiştir. *Tuhfe-i Nâ'îlî*'de Osmanlı padişahı III. Selim (1789-1807) devri şairlerinden olduğu belirtilmiştir. Her üç tezkire de şairin Bağdat valisi Ömer Paşa'ya divan efendisi olduğunu yazar. Süleyman Paşa'nın kethüdalarından vezirliğe atanan Ömer Paşa'nın 1177/1764'te Bağdat ve Basra valiliğine getirildiği, 1190/1776'da Diyarbakır valiliğine tayin edildiği, yeni görevine giderken yolda attan düşüp vefat ettiği *Sicill-i Osmânî*'de (C, III. 1311: 593) kayıtlıdır." (Daha geniş bilgi için bk. Kadioğlu, 2022: 9-17)

Muhammed Es'ad Efendi'nin elde bulunan tek eseri *Dîvân*'ıdır. Eser üzerine İdris Kadioğlu (Malatya 1997) ve Mehmet Said Arbatlı (Tokat 2002) tarafından iki yüksek lisans tezi hazırlanmıştır. Kadioğlu tarafından ilki basılı (Malatya 2008), sonuncusu elektronik ortamda (Ankara 2022) olmak üzere iki kez yayımlanan *Dîvân*'ın yazma nüshalarının bulunduğu kütüphaneler şunlardır:

1. Millet Kütüphanesi, Ali Emîrî Efendi Manzum Eserler, No. 24.
2. Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi, Emanet Hazinesi Bölümü, No. 1638.
3. Millî Kütüphâne 06 Mil. Yz. A 3284/3.
4. Millî Kütüphâne 06 Mil. Yz. A 8551.
5. Princeton University Library Special Collections South East (MSS) Islamic Manuscripts, Garrett No. 2028Y. (Daha geniş bilgi için bk. Kadioğlu, 2022: 32-38)

Yapılan nüsha karşılaştırmaları sonucuna göre; Muhammed Es'ad Efendi'nin 4 kasîde (ikisi n'at), 1 terkîb-bend, 15 murabba, 2 kıt'a/târîh ve toplam 299 gazel yazdığı görülmektedir. *Dîvân*'daki iki müzeyyel gazelden birinin "na't", diğerinin "medhiyye" olduğu tespit edilmiştir (Kadioğlu, 2022: 18). Aşağıdaki şiir konusuna göre Peygamber (sav.) methinde olup *Dîvân*'daki ilk şiirdir.

[mefâ'îlün mefâ'îlün mefâ'îlün mefâ'îlün]

1. Fûrûğ-1 hüs-nüñî nûrından icâd eylemiş Mevlâ
Cemâlûñ reşk-i naqş-1 kilik-i Bihzâd eylemiş Mevlâ
1. Seni evşâf-1 zât-1 aqdesinde eyleyüp teşrîk

- ‘Umūm-ı ruslden taḥṣiṣ ü efrād eylemiş Mevlā
2. Vücūduñ raḥmet-i Ḥaḳdur dūkel maḥṣūṣ-ı mutlaḳdur
Bu müjdeyle ḳulūb-ı ‘ālemi ṣād eylemiş Mevlā
  3. Bu yetmez mi celāl-i ḳadrūñe ṣāhid ki Ḳur’an’da
Le‘amrūk naṣṣını ṣānuñda irād eylemiş Mevlā
  4. Vücūb-ı zıkrūñi tenṣiṣ içün hep ehl-i imānı
Ṣalāta emr-i icāb ile irṣād eylemiş Mevlā
  5. Taḥiyyātuñ ‘aḳıbinde ṣalāt-ı penc-gāhıde
Ṣalāt ile selāmı ḥalḳa mu’tād eylemiş Mevlā
  6. Mūkerrem āb-rūyuñ ḥürmetiyle yā Ḥabıballāh
Hezārān mücrimi āteṣden āzād eylemiş Mevlā
  7. Mutaḥḥar zāt-ı pāk-i aḳdesūñle yā Resūlallāh
Ḥaremden ref’-i çirk-i ṣirk ü ilhād eylemiş Mevlā
  8. Ziyāfet-ḥāne-i taḳrīb-i ikrāmuñ murād itmiş
Ḥarım-i ḳudsden İblis’i ib’ād eylemiş Mevlā
  9. Şeref kesb itdügi gündən berü gerdün ḳudūmūñle
Şeyāṭine ṣihāb-ı recmi i’dād eylemiş Mevlā
  10. Saña geh cünd-i a’lā ile gāhı riḥ-i ‘āṣafla
Ki āl ü ṣaḥb ü emcād ile imdād eylemiş Mevlā
  11. İki şeyḫ-i ‘azīmūñ birini yār ü birin yāver
İki küfv-i kerīmi saña dāmād eylemiş Mevlā
  12. Resūl-i Ekrem’e ism ü nesebde nisbetūñ vardur
Seni minnet Ḥudāya Es’ad is’ād eylemiş Mevlā (Kadioğlu, 2022: 45-46)

1-Es’ad-ı Bağdâdî Biyografisi Hakkında

Şair hakkında mufassal ve muhtasar bilgi veren iki tezkiredeki önemli bilgiler Muhammed Es’ad Efendi’nin kesin ölüm tarihini ve yaklaşık doğum tarihini ortaya koymaktadır. Şair hakkında en detaylı malumat, Mehmet Akkuş tarafından önce 1995 yılında bir makale ile tanıtılan ve son olarak tıpkıbasımı Türk Tarih Kurumu tarafından yayımlanan (Ankara 2022) Hatibî’nin (ö. 1805-1806?)¹ *Tezkire-i Şu’arâ-yı Bağdâd*² adlı eserindedir. Bu çalışmada adı geçen

¹ Tezkire’nin tamamlanma tarihi 1245/1829 olduğuna göre Hatibî’nin bu tarihte hayatta olması gerekirdi. Ancak “Hatib, Molla Muhtâr Efendi” olarak adı geçen müellifin, 1220/1805-1806’de öldüğü (bk. TEES ve TEİS) kaydedilmiştir. Müellifin ölüm tarihi ile eserin yazılış tarihi arasında tenakuz vardır.

² **Tezkire-i Şu’arâ-yı Bağdâd:** Eser, yalnızca 75 şairin hayatını ele almasına rağmen pek çok özgün yön barındırmaktadır. Hatibî, eserini bir ön söz, “fetih babası” olarak nitelediği Davut Paşa, şairler bölümü, özür dileme ve kaside başlıkları altında düzenlemiştir. Bağdat’taki Türk kültür hayatına önemli katkılar sağlayan Vali Davut Paşa, Hatibî’nin şöhretini duyunca kendisinden Türk şairleri hakkında bir tezkire yazmasını istemiştir. Hatibî, bu isteği şu şekilde dile getirir: “Türkî şairleri toplamak ve tercümeleriyle bir tezkire oluşturmak üzere, bu âciz kulunuza emir buyurulmuş; bunun üzerine emri kabul edip itaat ve bağlılıkla işe koyuldum.” Hatibî, tezkiresini 1245/1829 yılında tamamlamıştır. Eser ve müellifi hakkında daha geniş bilgi

Tezkire'den Es'ad Efendi'nin hâl tercemesi transkribe edilerek yeni yazıya çevrilmiş ve günümüz Türkçesine aktararak sunulmuştur (Açıklamalı tam metin için bk. Birinci Metin).

Tezkire-i Şu'arâ-yı Bağdâd adlı eserde şairin vefat tarihi “doksan sekiz” olarak kayıtlı olup öldüğünde altmış yaşlarında olduğu belirtilmiştir: “Altmış seneden mütecâviz şadr-ârâ-yı divân-ı hayât olup müşârunileyh Süleymân Paşa-yı merhûmuñ ikinci sene-i hükümetlerinde ki toksan sekiz (1198/1783-1784) târihidür, تَوُفِّيَ فِي وَلايَةِ سُلَيْمَانَ بَاشَا بَبْغَدَادَ سَنَةَ ١١٩٨ (مائةٍ وَتَسْعَ وَتَسْعِينَ وَأَلْفٍ) عَنْ نَحْوِ سِتِّينَ سَنَةً وَذَفِنَ فِي جَوَارِ الْإِمَامِ الْأَعْظَمِ وَالْهَمَامِ الْأَقْدَمِ أَبِي حَنِيْفَةَ النُّعْمَانَ عَلَيْهِ الرَّحْمَةُ وَالرَّضْوَانُ.⁵ badesiyle ser-mest-i girân dıraht-keş-i gülzâr-ı cinân olmağla...” Aynı eserde şairin öldükten sonra defnedildiği yer hakkında da malumat vardır. Buna göre; Muhammed Es'ad Efendi'nin kabri Bağdat'ta İmam-ı Azam Ebu Hanife'nin türbesinin yanındadır. Hatîbî'nin vermiş olduğu bu bilgiler özet olarak Ali Emiri (ö. 1924) tarafından istinsah edilen Şeyhülislâm Ârif Hikmet'in (ö. 1859)³ *Mecmû'atü't-Terâcim*⁴ adlı Arapça eserinde de yer almaktadır. Eserde şairin ölüm tarihi, kaç yıl yaşadığı ve kabrinin nerede olduğu Arapça yazılmıştır.

وَتُوْفِّيَ فِي وَلايَةِ سُلَيْمَانَ بَاشَا بَبْغَدَادَ سَنَةَ ١١٩٨ (مائةٍ وَتَسْعَ وَتَسْعِينَ وَأَلْفٍ) عَنْ نَحْوِ سِتِّينَ سَنَةً وَذَفِنَ فِي جَوَارِ الْإِمَامِ الْأَعْظَمِ وَالْهَمَامِ الْأَقْدَمِ أَبِي حَنِيْفَةَ النُّعْمَانَ عَلَيْهِ الرَّحْمَةُ وَالرَّضْوَانُ.⁵

için bk. Hatîbî, 2022: 4-16; İsmail Aksoyak, "Tezkire-i Şu'arâ-yı Bağdâd (Hatîb)". *Türk Edebiyatı Eserler Sözlüğü*, <http://tees.yesevi.edu.tr/madde-detay/tezkire-i-su-ara-yi-bagdad-hatib>.

³ **Ârif Hikmet Bey:** Tam adı Seyyid Hacı Ahmed Ârif Hikmet (1786-1859) olan Ârif Hikmet Bey, Osmanlı şeyhülislâmı, şair ve tezkire yazarıdır. İstanbul'da doğmuş, Osmanlı'nın son döneminde önemli görevler üstlenmiş bir âlimdir. I. Mahmud ve I. Abdülhamid devirlerinde vezirlik yapmış bir aileden gelen Ârif Hikmet, 1796'da müderrislik pâyesi alarak ilmî ve edebî çalışmalara başlamış, Kudüs, Mısır ve Medine gibi önemli kadılık görevlerinde bulunmuştur. 1833'te Anadolu kazaskeri, 1838'de Rumeli kazaskeri olmuş, 1846'da şeyhülislâmlığa tayin edilmiştir. Sultan Abdülmecid devrindeki Softalar Vak'ası'nda hoşgörülü tutumu nedeniyle 1854'te görevden alınmıştır. 1859'da İstanbul'da vefat etmiş ve Üsküdar'da defnedilmiştir. Ârif Hikmet, 12.000 ciltlik nadir eserlerden oluşan bir kütüphane kurmuş, 5000 kitabını Medine'de Mescid-i Nebevî'nin yanında yaptırdığı kütüphaneye vakfetmiştir. Bugün bu kütüphane kendi adıyla anılmaktadır. Ârif Hikmet hakkında daha geniş bilgi için bk. Mustafa L. Bilge, “Ârif Hikmet Bey, Şeyhülislâm”, *DİA*, C. 3, 1991: 365-366; Hakan Yekbaş, “Şeyhülislâm Ahmed Ârif Hikmet”. *Türk Edebiyatı İsimler Sözlüğü*. <http://teis.yesevi.edu.tr/madde-detay/hikmet-seyhulislam-ahmed-arif>.

⁴ **Ârif Hikmet Tezkiresi:** Arif Hikmet Bey'in eserinde, 1000-1252 (1592-1837) yılları arasında yaşamış 203 şairin hayatı ve şairlerinden örnekler yer alır. Alfabetik sıraya göre düzenlenen tezkire, bazı şairler için detaylı bilgiler sunarken, bazıları yalnızca birkaç cümleyle geçiştirilmiştir. Bu durum, eserin tamamlanamadığını göstermektedir. Mevcut tek nüshası (Millet Kütüphanesi, Ali Emiri Efendi yazması) müsvedde hâlinde ve bazı bölümlerde boşluklar bırakılmıştır. Ali Emiri, eseri Bağdatlı İsmail Paşa'dan istinsah ettiğini, ancak müellifin tezkiresini bitiremediğini belirtmiş ve bazı eklemeler yapmıştır. Ayrıca, fihristte yer alan bazı şairlerin içerikte bulunmaması, eserin eksik olduğunu ortaya koymaktadır. Eser hakkında daha geniş bilgi için bk. Mustafa İsen, “Ârif Hikmet Tezkiresi”, *DİA*, C. 3, 1991: 367-368; Mehmet Nuri Çınarcı. “Tezkire-i Şu'arâ (Hikmet)”. *Türk Edebiyatı Eserler Sözlüğü*, <http://tees.yesevi.edu.tr/madde-detay/tezkire-i-su-ara-hikmet>.

⁵ “Muhammed Es'ad, Bağdat Valisi Süleyman Paşa'nın döneminde, Hicri 1198 (Miladi 1784) yılında, yaklaşık 60 yaşında vefat etti. Kabri, İmam-ı Azam Ebu Hanife'nin (Allah'ın rahmet ve rızası üzerine olsun) türbesinin yanındadır.” (Şeyhülislâm Ârif Hikmet, 1317: 62)

Bu çalışmada adı geçen *Tezkire*'den Es'ad Efendi'nin hâl tercemesi (Arapça) hareketli metin ve günümüz Türkçesine tercüme edilerek sunulmuştur (Tercüme edilen tam metin için bk. İkinci Metin).

Hatibî, Muhammed Es'ad Efendi'nin iyi yetişmiş bir âlim olduğunu belirtmekte, özellikle düzyazı sahasında maharetli, matematik alanında başarılı olduğunu vurgulanmaktadır. *Tezkire*'de onun nesir ve nazım sahasındaki üstün kabiliyetlerine dikkat çekilmiş, şairlik gücü hakkında mealen şöyle denilmiştir: "Onun nesirindeki sağlamlık ve ifadelerindeki zarafet, gönül ehli üzerinde derin bir etki bırakmıştır ve bu durum onun mükemmel derecede üstün niteliklere sahip olduğunun kabul edildiğini gösterir. Nazım sanatındaki satırları, anlam incileri ve mecazlarıyla birer mücevher gibi parlamaktadır. Bu satırlar çocukların yorumlarına süs, gençlerin boyunlarına kolye olmaya layık ve caziptir. Özellikle, sanat ortaya koymada maharetli olup bir Behzat gibi ince işçilikle işlediği gösterişli *Dîvân*'ı, zamanın mimari eserlerindeki bir kemer yazısı ya da bir sarayın işlenmiş güneşi gibidir." *Tezkire*'de Es'ad Efendi ile Bağdat valisi Abdi Paşa arasında cereyan eden bir hadise ayrıntılı bir biçimde anlatılmaktadır. Özetle Paşa'ya hediye gelen süslü bir kılıç için Es'ad'ın irticalen söylediği bir Arapça beytin bu kılıcın üzerine yazılmasının Paşa tarafından emredilmesi üzerine manidar beytin kılıcın kabzasına işlenmesi hikâye edilmektedir. Ayrıca Bağdat valisi Ömer Paşa divanında vuku bulan ve Es'ad Efendi'nin de dahil olduğu bir kahve merasimi ve aşk hikayesi canlı tasvirlerle sunulmaktadır. Şeyhülislâm Ârif Hikmet ise Muhammed Es'ad Efendi'yi, hızlı şiir yazabilen, yapmacıktan uzak, dindar, ibadetle meşgul, yabancılara ve yoksullara yardım eden bir kişi olarak tanıtır. Durumunu fark ettiği fakirler adına dilekçe yazarak bunu valiye sunduğunu, ihtiyaç sahiplerinin Es'ad Efendi sayesinde yardım aldığını belirtir.

2-Açıklamalı Metin ve Notlar

[Birinci Metin]

(9^b) ZİKİR-İ SER-LEVHA-İ KİTÂB-I FAZL U 'İRFÂN MERHÛM ES'AD EFENDİ KÂTİB-İ DİVÂN⁶

Mümâileyh Müşuliyü'l-aşl ve Bağdâdiyyü'l-vağan silsile-i neseb-i şerâfet-meksebi devha-i Hâşimiyye ve 'aşâbe-i Fâtımiyye'ye muttaşıl Fahrî-zâde kâtib-i dîvân-ı huld-âşiyân Neşâtî 'Abdullâh Efendi'niñ burc-ı şulb-i pâkinden şu'le-

⁶ Hatibî, 2022: v. 9^b-12^a. Tıpkıbasımı yayımlanan eserden ilgili bölüm, transkribe edilerek Latin alfabesiyle yazılmış, metinde geçen Arapça/Farsça ibareler tercüme edilmiş, mensur kısımlar sadeleştirilerek günümüz Türkçesine aktarılmıştır.

rîz-i ufķ-ı vüçüd ve pertev-endâz-ı sipihr-i şühüd olup nâm-ı yümn-ittisâmı cerîde-i 'âlemde Muhammed Es'ad Efendi meşbûb idi.

[Günümüz Türkçesi: Fazilet ve İrfan Kitabının Serlevhası Divan Kâtibi Rahmetli Es'ad Efendi. Bahsi geçen kişi (Es'ad Efendi), Musul asıllı ve Bağdat'ta ikamet eden, şeriflik nesebine ve Haşimî-Fatimî soyuna mensup Divan Kâtibi Fahrî-zâde Neşâtî Abdullah Efendi'nin oğlu olup onun asil soyundan gelmiş, bu kutlu soyun bir ışığı olarak adı dünyada hayırla anılmış, Muhammed Es'ad Efendi olarak parlamıştır.]

Beyt:

[mef'ülü / mefâ'ilü / mefâ'ilü / fe'ülün]

Zâtî gerek insanda hüner yoksa hebâdur

Tahşil ya ta'zîr u yaħud pende Ʒalursa⁷

[Şiir: İnsanda yeteneğin doğuştan olması gerekir. Ya bir uyarı ya da sadece nasihat olarak kalırsa tahsil boşunadır.]

maķûlınca eşdâf-ı 'arûķ-ıfıtrat ve şanâdîķ-ı sirişt ü cibilliyetinde mevdü'-ı dest-i kudret olan cevâhir-i isti'dâd ve ķâbiliyet-i mâder-zâd revnaķ-ıbaħş-ı bâzâr-ı teraķķî vü izdiyâd olarak tekmile ķarîb 'âlim olup be-teħaşşuş 'ilm-i riyâzîde ittlâ'ı dü bâlâ ve rumûz u ķavâmızına gereķi gibi âşinâ idi. Fenn-i inşâda daħı mûhre-i râķimân ve esâtin-i nâzımânı mûhre-i felâhun-ı ķayret ve mu'laķ- endâz-ı lu'betgede-i fikret idüķin vâlid-i 'âlî-ķadri müşâhede itdükde muķtezâ-yı şefķat-i ebevî ve lâzıme-i re'fet-i pederî ķâl-i ķayâtında rızâ ve ķüsn-i ihtiyârile kendüyi bedeline Dîvân Efendisi itdirüp rütbe-i esnâ-yı mezkûre ol zât-ı ma'ârif-simât ile vâşıl-ı a'lâ-ķabakât-ı muvâsât oldu.

[Günümüz Türkçesi: Sözü gereķi doğuştan gelen yetenek ve kabiliyetleriyle dikkat çeken Muhammed Es'ad Efendi, bilgi ve gelişim yolunda önemli mesafeler katetmiş, özellikle matematik ilminde üstün bir bilgiye ve derin bir anlayışa sahip olmuştur. Bu alanın gizemlerine vâkıf olduķu kadar, düzyazı sanatında da usta bir kalem ve hayâl gücüne sahipti. Babası, onun bu yeteneklerini fark edip doķal bir şefķat ve baba sevgisiyle hareket ederek saķlığında Muhammed Es'ad'ı kendi yerine divan efendisi olarak görevlendirdi. Böylece o, bu yüksek makama layık görölerek en üst düzey konumlara ulaştı.]

Beyt:

نه بمنصب شود مرد بلند

⁷ Bu beytin söyleyeni tespit edilemedi. Tezkire'nin müellifi Hatîbî'ye ait olabilir.

بلکه منصب شود بلند بمرد

[Ne be-manşıb şeved merd-i bülend

Belki manşıb şeved bülend be-merd]⁸

[Şiir: Makam sahibi olmakla kişi yükselmez, aslında (hakkını veren) kişiyle makamın seviyesi yükselir.]

(10^a) Neʔrinde olan fıkrâat-ı temkîn u taʔbirât-ı zîbende-âÿîn câzib-i kulüb-ı ehl-i hâl olduğı müselleme-i deġâyık-sübġân-ı kemâldür. Silkü'l-leʔâl olan sûtür-ı nazmına manzûm-ı ferâʔid-i maʔânî vü kinâÿât ve mervârîd-i ʔüreyyâsân-ı edevât, zîb-i tefâsar-ı vildân ve zîver-i kılâde-i ġilmân olmaya lâÿık u çesbân ve mineʔ-cümle Bihzâd-ı ġâme-i bedâÿiʔ-nikâdı naġş u tarġ itdiği *Dîvân*-ı leʔâfet-nişân kitâbe-i tāk-ı devrân ve şemse-i eyvân-ı zamândur. *Dîvân*-ı aʔlâsından berâÿ-ı numûne ferîde-i kımm-e-pîrâ-yı tâc-ı maʔrifendmendî merġûm Ferîdî Efendiʔye nazîresi olan işbu ġazel-i ġarrâ intihâb ve ġül-ġüne-i ʔarîz-ı kitâb kılındı.

[**Günümüz Türkçesi:** Onun nesrindeki sağlamlık ve ifadelerindeki zarafet, gönül ehli üzerinde derin bir etki bırakmıştır. Bu durum onun mükemmel derecede üstün niteliklere sahip olduğunun kabul edildiğini gösterir. Nazım sanatındaki satırları, anlam incileri ve mecazlarıyla birer mücevher gibi parlamaktadır. Bu satırlar çocukların eğlenceli yorumları için süs, gençlerin boyunlarına kolye olmaya layık ve caziptir. Özellikle, sanat ortaya koymada maharetli olup bir Behzat gibi ince işçilikle işlediği gösterişli *Dîvân*ʔı, zamanın mimari eserlerindeki bir kemer yazısı ya da bir sarayın işlenmiş güneşi gibidir. *Dîvân*ʔından bir örnek olarak, merhum Ferîdî Efendiʔye nazire olarak yazdığı bu güzel ġazel seçilmiş ve eserin süsü olarak burada yerini almıştır.]

[mefâʔilün mefâʔilün mefâʔilün mefâʔilün]

1. ġam-ı peyker-ġudâz-ı ʔaşġ ile kendüm helâk itdüm
Bu mâhiyyetle ol ġürşîd-i ġüsne ittişâl itdüm
2. O şüġı bed-ġümân itdüm lebin bûs eyleyem dirken
ġaçırdum dâmen-i vaşlın ne mûm itdüm ne bâl itdüm
3. Şeb-i işretde çözdüm gerdeninden düġmesin yârin
ġirîbân-ı kabâsın maşrıġ-ı şubġ-ı vişâl itdüm
4. ġuşûle şâhid-i ser-maġlaʔ-ı ebrü işâretdür
ġüzel geldi kitâb-ı ġüsnden bir fetġ-i fâl itdüm
5. ġaġ-ı kudretle olduġda muġaşşâ nüşâ-i ġüsni
Rumûz-ı şîvesin derk ile taġşîl-i meʔâl itdüm

⁸ Bu beytin söyleyeni tespit edilemedi. Tezkireʔnin müellifi Hatîbîʔye ait olabilir.

6. N'ola deryüze-i nür itse benden mihr ü meh zîrâ
Fürûğ-ı 'ârızın şem'-i şebistân-ı hayâl itdüm
(10^b)

7. Ferîd-i 'aşra beñzetmekle Es'ad hüsn-i ta'bîri
Bu nazm-ı dil-pesendi gayret-i sihr-i helâl itdüm⁹

[Günümüz Türkçesi:

1. Aşkın yakıp kavuran kederiyle kendimi helak ettim, bu durumda o güzellik güneşine kavuşmayı başardım.
2. Dudaklarını öpmek isterken o nazlı sevgiliyi küstürdüm, kavuşma fırsatını kaçırdım, onu ne muma çevirebildim ne de bal gibi ettim.
3. Şevk gecesinde sevgilinin boynundaki düğmeyi çözdüm, kavuşma sabahının doğuşuyla gömleğinin yakasını açtım.
4. Kaşlarının işaretiyle, bir güzelliğe şahitlik etti, güzellik kitabından bir fal açtım 'güzel' ettim.
5. Açıklamalı güzellik kitabı kudret kalemiyle süslenip yazıldığında, onun naz ve edasının sırlarını anlayarak güzel bir anlam verdim.
6. Güneş ve ay benden ışık dilense ne olur ki, çünkü yanağının parlaklığını hayâl odamın kandili yaptım.
7. Es'ad, ifade güzelliğiyle şiirimi zamanın Ferîd'ine benzeterek bu gönül alıcı nazmı helâl bir sihirle işledim.]

Ol necm-i sa'îd-i burc-ı sa'âdet Es'ad mağlaşıyla aqtâb-ı fużalâ vü şu'arâ beyninde menzil-gîr-i iştihâr olmuş vâdî-i medh u ðenâsında tarîk-ı icâz ihtiyâr olunduğı beyt:

[**Günümüz Türkçesi:** O saadet burcunun kutlu yıldızı yüce şairler ve fazıllar arasında Es'ad mahlasıyla şöhret bulmuş onun övgüsünde bu icâz yolu seçilmiştir.]

Bejt:

[mef'ülü / fâ'ilâtü / mefâ'ilü / fâ'ilün]

زين قصه هفت كنبد افلاك پر صداست

کوته نظر نکر که سخن مختصر گرفت

[Z'in kışsa heft künbed-i eflāk pür-şadâ'st

⁹ Bu gazel, İdris Kadioğlu tarafından yayımlanan *Es'ad-ı Bağdâdî Divânı*'nda bir beytin yeri değişik (2-6) ve toplam yedi beyit olarak aynen yer almaktadır (bk. Kadioğlu, 2022: 259, 180. Gazel).

Küteh nazār niger ki suhan muhtaşar girift]¹⁰

[**Şiir:** Bu kıssanın sesi göklerin yedi kubbesini doldurur. Lakin nazarı kısa olanlar sözü muhtasar tuttu.]

Müfrediyle mücib-i sūzniş ise de mısra:

حاجت مشاطه نيست روی دل آرام را

[Hācet-i meşşāta nīst rūy-ı dil ārām-rā]¹¹

fehvası üzre ‘arūs-ı zātı hilye-i ta‘rīf u şengerf-i tavşife ğayr-ı muhtācdır. Sinin-i ‘adīde vü a‘vām-ı medīde manşib-ı mezkūreyi vücūd-ı ma‘ārif-endüduyla şeref-yāb itdiyse de

[**Günümüz Türkçesi:** Müfrediyle müessir ise de “Sevgilinin gönlü süsleyen güzelliği için kuaföre ihtiyaç yoktur (o zaten güzeldir).” Sözü gereğince tabiatının gelini (kişilik) tarif elbisesi ve tavsif boyasına muhtaç değildir.]

Beyt:

[fā‘ilātün / fā‘ilātün / fā‘ilātün / fā‘ilün]

Olsa maşşūduñca devrān-ı felek bir nice gün

Ey ki hāl-i dehr-i bed-peymān rüşendür saña

Ķātil-i ābā vü ecdāduñ mu‘āf itmez seni

Umma andan dostluk resmi ki düşmendür saña¹²

[**Şiir:** Ey arkadaş, eğer felek (kader) bir süre istediğin gibi dönse bile, bu kötü düzenli dünyanın hāli sana apaçık bellidir. Atalarını ve dedelerini öldüren seni bağışlamaz, ondan dostluk bekleme, çünkü sana düşmandır.]

maşşūlını nüvişte-i levha-i taḥakkuk u i‘tikād iderek kaṭ‘ā cāh-ı müste‘ār-ı dünyā ile kesb-i ‘unvān u tekebbür ve celb-i ğurūr u tecebbür itmeyüp metn-i metin-i aḥvālī zūhd ü şalāḥ-ı muḥaşşā ve evrāḳ-ı şifātı evrāḳ-ı tefāvüt birle muḥallā vü muṭallā idi. Esir-i faqr u ihtiyāc ve öksüz ve muhtāc olanlaruñ ḥāline iṭtilā‘ı olduḳda anlardan ḥabersiz ḥasbünallāhu Ḥaḳ lisānlarından saḫte ‘arzuḥāl terķim ve vezir-i vaḳte taḳdīm ve kendülerini nā‘il-i lütf u in‘ām ve maşşar-ı (11^a) merḥamet ü ikrām iderdi.

¹⁰ Bu beyit, *Hāfiz Divānu*’ndan bir kelime farkı ve tazmin yoluyla iktibas edilmiştir. Şiirin tamamı için bk. <https://ganjoor.net/hafez/ghazal/sh86>

¹¹ Bu mısra, Sa‘dī’nin *Gülistan* adlı eserinin Dībāce’sindeki 91. beyitten tazmin yoluyla iktibas edilmiştir. Şiirin tamamı için bk. <https://ganjoor.net/saadi/golestan/dibache>

¹² *Fuzulī Divānu*’ndan tazmin edilen bir kıtadır (bk. Kılınç, 2021: 724).

[**Günümüz Türkçesi:** Sözünü hakikat ve kader yazısı kabul ederek ve ona inanarak, dünyanın geçici makamlarına göz dikmez; şöhret kazanma, kibirlenme ve gösteriş peşinde koşmazdı. Onun sağlam karakteri, takva ve dürüstlikle güçlenmiş; nitelikleri ise farklılıklarla süslenmiş bir tablo gibi göz alıcıydı. Fakirlik ve ihtiyaç içinde olanlara, öksüz ve muhtaçlara karşı duyarlılık gösterir, onların durumlarını öğrenir öğrenmez sessizce harekete geçerdi. Bu kişilerin dertlerini ifade eden dilekçeler hazırlayıp dönemin vezirine sunar, onların yardım görmesini ve kendilerine şefkatle muamele edilmesini sağlardı.]

Beyt:

[mefâ'ılün / mefâ'ılün / fe'ülün]

غلام همت آن نازنینم

که کار خیر بی روی و ریا کرد

[Ġulâm-ı himmet-i ân nâzeninem

Ki kâr-ı hayr bî-rüy-ı riyâ kerd]¹³

[**Şiir:** Ben, öyle nazenin bir sevgilinin hizmetkârıyım ki o yaptığı iyilikleri ne gösterişle ne de riya ile yapar.]

Ġâyetde serî'u'n-naẓm ve şâhib-irticâl ve 'azbü'l-lisân-ı hoş-maḳâl olduĝu meşhûr-ı beyne'l-füşâḫâdur. Vâlî-i Bağdâd 'Abdî Paşa merḫûma İrân'dan bir ḳabza mücevher şimşîr-i şâ'îḳa-bâr hediye gelüp divân-ı devlet erkânında zânû-zede-i muşâḫabet olan nûdemâya birer birer gösterildikde

[**Günümüz Türkçesi:** Son derece hızlı şiir söylediği, doğaçlama yeteneği güçlü ve hoş sözlü birisi olduğu edebiyat çevrelerinde bilinir. Bağdat Valisi merhum Abdî Paşa'ya İrân'dan bir miktar mücevherle süslenmiş, parlak bir kılıç hediye olarak gelmişti. Bu kılıç, divanın ileri gelenlerine birer birer gösterilirken şu beyit dile getirildi.]

Beyt:

شَفَقَ وَرَقَّ الدَّرْسُ وَحَصَلَ لَكَ أَمْوَالًا

لَا يَنْفَعُكَ أَفْعَالٌ يَفْعَلُ أَفْعَالًا نَا

[**Şiir:** Ders okuman ve onu anlaman senin için büyük bir kazançtır. Lâkin fiil vezinlerini bilmek (şekilleri tekrarlamak) sana bir fayda sağlamaz.]

¹³ Bu beyit, *Hâfiz Divânı*'ndan tazmin yoluyla iktibas edilmiştir. Şiirin tamamı için bk. [bk.https://ganjoor.net/hafez/ghazal/sh130](https://ganjoor.net/hafez/ghazal/sh130)

Ġaribesinũn vezninde derhâl Efendi mûmâileyhũn zerger-i çâbuk-dest-i tabî'ati

[Es'ad Efendi, Şu garip beyitle aynı vezinde ve mahir bir kuyumcu edasıyla derhâl Şu Arapça beyti söyledi.]

كسَرَ ذَهَبَ السَّيْفِ وَصَفَّهُ لَكَ خُلْخَا لَا

مَا تَصْنَعُ بِالسَّيْفِ إِنْ لَمْ تَكُ فَتَّالَا

[**Şiir:** Kabzası altın sũslemeli kılıç, senin için (sadece) bir halhaldır. Eğer öldürücü (bir savaŐçı) değilsen kılıcı ne yapacaksın?]¹⁴

Mũfredini dũkkân-ı mũtehayyilede 'Arabca perdâhte-gũne nazm ve hem-pehlũsı olan nũdemânuũ birisi kulağına taħrĩk-i Őefeteyn ile menkũŐ itmekle Vezir-i mũŐârũnileyh bu mũŐavereden leb-gũŐa-yı iftiħaŐ olduğa taŐriħ u beyân olunup mũfred-i mezkũri tãriħ-i kıyãs u kemãn ve seyf-i mezkũrda nakŐına emr ũ fermãn buyurdu. Meger hãliyã evreng-pĩrã-yı hıttã-i Irak ve zehr-i hũkũmete 'ayn-ı tiryãk olan rumũz-dãn-ı esrãr-ı ma'ãnĩ ħãzet-i Ĥaĥku'n-ni'amĩ olsun ki murđ-ı bãlã-pervãz-ı ħayãlãt-ı Şu'arã evc-i mã-feĥã'l-idrãkde per-gũŐa iken ser-pençe-i Őãhĩn-i derk-i derrãk ũ çengel-i Őãhbãz-ı hads-i tabnãkinden reh-yãb olması muħãldũr.

[**Gũnũmũz Tũrkçesi:** Hayãl dũnyasının zenginlikleri arasında yer alan bu Arapça beyti söyledikten sonra aynı dũzeydeki Şair arkadaŐlarından biri, hafif bir fısıltıyla vezirin kulağına bir Şeyler söyledi. Vezir, bu sũzlerden hoŐnut kalarak konuŐmaya baŐladı. Mesele netleŐtiđinde, bu beytin hem anlam hem de biçim açasından değerlendirilip hediye gelen kılıcın ũzerine işlenmesi emredildi. AnlaŐıldı ki Şu anda Irak bũlgesinin en bũyũk bilgesi, devlet yũnetiminin zehrine panzehir, derin anlamların sırlarına vãkıf, yũce nimet sahibi bu zat (Es'ad Efendi) oyle biridir ki, Şairlerin hayãl kuŐu idrak sınırlarının ũtesinde kanat çırparken, onun Őahin gibi keskin kavrayıŐının pençesinden ve doğan gibi parlak hislerinin gagasından kurtulması imkãnsızdır.

Dũ Beyt:

[mefã'ĩlũn / mefã'ĩlũn / fe'ũlũn]

سخنهایی که بیرون از اثیرست

به پیش خاطرش کشف ضمیرست

¹⁴ Bu beyit, Esad Efendi tarafından Vali'nin meclisinde irticalen sũylenmiŐtir. Beytin sũzleri, Vali Abdi Paşa'nın çok hoŐuna gitmiŐ ve Irak'tan hediye gelen bir kılıcın kabzasına nakŐedilmesi emredilmiŐtir.

کی را کو سخن چون آب کوید

سخن با او با سطر لاب کوید

[Süḥanhāyī ki birūn ez eṭīrest

Be pīṣ-i ḥāṭireṣ keṣf-i zamīrest

(11b) Key rā gū sūḥan çün āb gūyed

Sūḥan bā ū bā saṭr-ı lāb gūyed]¹⁵

[**İki Beyit:** Düşüncenin derinliklerinden çıkmayan sözler, kişinin tesirsiz sözleridir. Kimseye söz, su gibi akıp gitmez. Onunla konuşmak için satırlar duaya başlar.]

Seyr-i cemāl-i nîk-rüyân ve temâşâ-yı bütân-ı sîm-tenân şaykal-ı âyîne-i ṭab'-ı 'ārifân ve cilâ-yı dîde-i dil ü cān olduğına binâen āhū-yı meyl ü hevâsı 'Ömer Paşa-yı merḥūmuñ enderūn ağalarından hāliyâ şahñ-ı ḥayâtda ḥıramān birisinūñ resen-i maḥabbet ü kemend-i 'ışk u ḥırfetine esîr olmuş idi.

[**Günümüz Türkçesi:** Güzel yüzlüleri seyretmek ve zarif bedenli güzelleri izlemek, ariflerin ruhunu arındıran ve gönül gözünü aydınlatan bir ayna gibiydi. Bu yüzden Es'ad Efendi, merhum Ömer Paşa'nın sarayındaki ağalardan, avluda zarafetle dolaşan birine gönlünü kaptırmış ve aşkın bağlarıyla ona esir olmuştu.]

كُلُّ مَنْ لَمْ يَعْتَقِ الْوَجْهَ الْحَسَنَ

قَدَّمَ الرَّحْلَ إِلَيْهِ وَالرَّسْنَ¹⁶

[**Şiir:** Güzel bir yüzü sevmeyen herkes (eşektir). (Hemen) ona bir semer ve yular getirin.]

Ammā Paşa-yı müşārunileyh-i merḥūma ḥabîyye-i ḥāl münkeşif ü nümāyān olmağla **beyt:** [Ama adı geçen rahmetli Paşaya (Ömer Paşa) şairin gizli durumu aşikar olunca Es'ad şu beyti söyledi:]

لَا تَلْمَنِي عَلَى إِبَاحَةِ سِرِّي

كُلُّ عَشِقٍ لِأَهْلِهِ فَضَّاحُ¹⁷

¹⁵ Bu beytin söyleyeni tespit edilemedi. Tezkire'nin müellifi Hatibî'ye ait olabilir.

¹⁶ Şeyh Bahâyi'nin *Keşkül* adlı Farsça eserindeki Arapça bir beyit olup bir kelime farkıyla tazmin edilmiştir. Şiirin tamamı için bk. <https://ganjoor.net/bahaee/kashkool/d1b1/sh10>

¹⁷ Bu Arapça beyit, Kâzım el-Ezrî'nin *هِيَ حَزْوَى وَنَشْرُهَا الْفِيَاخُ* mısraıyla başlayan bir kasidesinden tazmin edilmiştir. Şiirin tamamı için bk. <https://www.arabehome.com/poetry/>

[**Şiir:** Sırrımı açıkladığım için beni kınama. Her aşk, sahibinde mutlaka tezahür eder.]

Her gâh le'âfet-i mülükâne ve ta'arruz-ı zarîfâne ma'razında dest-i 'inâyet-peyves[t]inden ma'hbûbına rîze-i kând-ı ihsân ve kendü eliyle ol tûtî-i şeker-ğây-ı ma'ârifûn dehânına vaz'ını emr ü fermân buyurmalarıyla..

[**Günümüz Türkçesi:** Her vakit, hükümdarlara özgü nezaket ve zarif bir dokunuşla kendi lütuf ve ikramı olan bilgi şekerini, sevgilisine (değer verdiği kişiye) kendi elleriyle o tatlı sözleri söyleyen bilgi papağanının (öğrencinin) ağzına koymasını emretmesiyle..]

Beyt:

[fâ'ilâtün / fâ'ilâtün / fâ'ilâtün / fâ'ilün]

درابیم از تناول کرما شکر دهند

لیک از دست حبیب از زهر باشد میخورم

[Der ebâyem ez tenâvül germ râ şekker dihend

Lîk ez dest-i ḥabîb ez zehr bâşed miḥorem]¹⁸

[**Şiir:** Atalarım, yeme/içmenin tadını almamı tatlı olanı yememi öğütler, lâkin ben sevgilimin elinden zehir olsa bile içerim.]

Diyerek kemâl-i rağbetle kabûl iderdi. Bir gün daḥı dîvân-ı refî'u'l-erkânında bir kâ'ide ku'ûd itmiş iken kahve geldükde bâ-işâret-i Vezîr-i müşârunileyh fincanını siyeh-rû ve zîşt-ḥû bir 'Arabu kûbhî's-şekl ve'l-manzar ol mehlikânun elinden alup getürmekle fincanı aḥz itmeyüp ercâ'î hikmetinden su'âl buyurıldukda "rûze dârem" diyu 'arz idüp yine ol sâ'atde me'lûf olduğı üzre fincanını ma'hbûbı teslim itdükde alup tecerra' itmegın kendüsine i'râz olındukda "hilâl-i 'id ufķ-ı melâḥatde bedîd olduğıçün iftâr eyledüm" (12^a) laṭifesine der-kâr olmuş.

[**Günümüz Türkçesi:** Diyerek büyük bir istekle kabul ederdi. Bir gün yine yüksek makamında (divan) otururken kahve geldi. Adı geçen Vezir (Ömer Paşa), kahveyi vermesi için siyah yüzlü ve çirkin bir Arap'a işaret etti. Adam kahveyi getirip sununca (Es'ad Efendi) fincanı almayıp geri çevirdi. Bunun sebebi sorulduğunda, (Es'ad Efendi) "Oruçluyum" diye cevap verdi. Daha sonra her zamanki gibi kahveyi ma'hubuna verdirip fincanı aldı ve içti. Kendisine bu durumu açıklaması için sorulunca, "Hilalin, güzellik ufkunda göründüğünü gördüğüm için orucumu açtım" diyerek nükteli bir cevap verdi.]

¹⁸ Bağlama göre bu Farsça beyit Esad Efendi'ye ait olmalıdır.

Altmış seneden mütecâviz şadr-ârâ-yı dīvân-ı hayât olup müşârunileyh Süleymân Paşa-yı merhûmuñ ikinci sene-i hükümetlerinde ki toğsan sekiz (1198/1783-1784) târihidür, ¹⁹ (كُلُّ نَفْسٍ ذَائِقَةُ الْمَوْتِ) bâdesiyle ser-mest-i girân dıraht-keş-i gülzâr-ı cinân olmağla na'ş-ı rahmet-naqşı 'imâd-ı dîn ser-mezheb-i islâm-ı mübîn İmâm-ı A'zam *rahmetullâhi 'aleyh* hazretlerinüñ qurb-ı civâr-ı feyz-âfârlarında vâki' ğıbtagâh-ı bekā'-ı 'illiyyîn bāğçe-i cennet qurbında mevdü'-ı lahd-i ğufrân-ı hayyun lâ-yemût kılındı.

[**Günümüz Türkçesi:** Altmış seneden fazla hayat sürüp adı geçen merhum Süleymân Paşa'nın valiliğinin ikinci senesinde ki hicri 1198 miladi 1783-1784 tarihidir, "Her canlı ölümü tadacaktır" bâdesiyle sarhoş olup cennet bahçesinin bir güzel ağacı oldu. Merhamet süslü na'ş, dinin direği büyük mezhep imamlarından İmâm-ı Azam (ra.) hazretlerinin feyizli kabri civarında, bağışlanma makamı olan mezara, ölmeyen ve daima diri olan Allah'a teslim edilerek konuldu.]

Beit:

رَأَيْتُ خَيَالَ الظِّلِّ أَكْبَرَ عَيْرَةٍ

لَمَنْ كَانَ فِي عِلْمِ الْحَقِيقَةِ رَاقِيٍّ

شُخُوصٌ وَأَشْبَاحٌ تَمُرُّ وَتَنْفَضِي

الْكُلُّ يُفْتَى وَالْمَحْرَكُ بَاقِيٍّ²⁰

[**Şiir:** Hayal perdesini (gölge oyununu) hakikatin bilgisine yükselen için en büyük ibret olarak gördüm. Şekiller ve gölgeler gelip geçer, hepsi yok olur, ancak hareket ettiren (Allah) bakî kalır.]

[İkinci Metin]

السَّيِّدُ مُحَمَّدٌ مُحَمَّدٌ أَسْعَدُ

السَّيِّدُ مُحَمَّدٌ أَسْعَدُ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ نَشَاطِي الْمَوْصِلِيِّ، الشَّاعِرُ الْمُفْلِقُ بِاللِّسَانِ التُّرْكِيِّ، صَاحِبُ الدِّيَوَانِ الْمَشْهُورِ بِأَيْدِي النَّاسِ، الْمَشْهُورُ نَسَبُهُمْ بَيْنَ أَهْلِ الْمَوْصِلِ، فَخْرِي زَادَهُ. كَانَ لَهُ حَظٌّ مِنَ الْعُلُومِ، لَا سِيَّمَا الرِّيَاضِيَّاتِ، وَلَهُ إِشْتَاءٌ نَفِيسٌ بِالنُّزْكِيَّةِ. لَمَّا ظَهَرَتْ مَرَايَاهُ عِنْدَ وَالِدِهِ، وَكَانَ كَاتِبَ دِيَوَانِ وَالِي بَغْدَادِ، فَأَقَامَ ابْنَهُ مَقَامَهُ بِإِرَادَتِهِ، فَخَدَمَ مُدَّةً فِي تِلْكَ الْجَدْمَةِ مُوقَّرًا مُحْتَسِمًا. وَكَانَ سَرِيعَ النَّظْمِ، عَدِيمَ التَّكَلُّفِ، صَالِحًا، عَابِدًا، مُعِينًا لِلْغُرَبَاءِ وَالْمَسَاكِينِ. وَرُبَّمَا كَتَبَ عَرْضًا وَرَفَعَ إِلَى الْوَالِي عَنْ لِسَانِ بَعْضِ الْفُقَرَاءِ الَّذِي أَطَّلَعَ عَلَى حَالِهِ، فَحَصَلَ شَيْئًا، فَأَرْسَلَ إِلَيْهِ مَنْ عَلِمَهُ. وَتُوْفِّي فِي وِلَايَةِ سُلَيْمَانَ بِأَشَا بَيْعَادَ سَنَةَ ١١٩٨ -

¹⁹ "Her canlı ölümü tadacaktır." Âl-i İmrân 3/185, Enbiyâ 21/35, Ankebût 29/57. Ayetlerin meali ve tam metni için bk. <https://kuran.diyaret.gov.tr/mushaf/kuran-meal-2>

²⁰ Bu Arapça beyitler, Abdulgani en-Nablusi'nin فُزْرَةَ لِمَطْهَرِ الدَّائِي لِمَطْهَرِ الدَّائِي لِمَطْهَرِ الدَّائِي لِمَطْهَرِ الدَّائِي ile başlayan bir şiirinden tazmin edilmiştir. Şiirin tamamı için bk. <https://www.arabehome.com/poetry/>

أَلْفٌ وَمِائَةٌ وَتِسْعُونَ- عَنْ نَحْوِ سِتِّينَ سَنَةً، وَذُفِنَ فِي جَوَارِ الْإِمَامِ الْأَعْظَمِ وَالْهَمَامِ الْأَقْدَمِ أَبِي حَنِيفَةَ النَّعْمَانَ عَلَيْهِ الرَّحْمَةُ وَالرِّضْوَانُ، وَرَجَمَهُ اللَّهُ سُبْحَانَهُ الْمُتَرْجَمَ وَجَمِيعَ أَهْلِ الْأَمَانِي. ²¹

[**Tercüme:** Muhammed Es'ad bin Abdullah Neşâtî el-Musulî: Türkçe dilinde usta bir şair olup, insanların elinde dolaşan meşhur bir *Dîvân*'ın sahibidir. Ailesi, Musul halkı arasında Fahrî-zâde olarak tanınır. Bilimlerde, özellikle matematikte bilgi sahibiydi ve Türkçe olarak inşa (nesir) sanatını mükemmel icra ederdi. Babası, Bağdat valisinin dîvân kâtibi idi. Babası, oğlunun üstün yeteneklerini fark edince kendi isteğiyle onu yerine ikame ettirdi. Böylece Muhammed Es'ad, bu görevi (dîvân kâtipliği) bir süre saygı ve itibarıyla sürdürdü. O, hızlı şiir yazabilen, yapmacılıktan uzak, dindar, ibadetle meşgul, yabancılara ve yoksullara yardım eden bir kimseydi. Bazen, durumunu fark ettiği fakirlerden birinin adına dilekçe yazarak bunu valiye sunardı. Bunun sonucunda, ihtiyaç sahibine bir şeyler sağlanır ve o kişi, Muhammed Es'ad'ın teşvikiyle bu yardımı alırdı. Muhammed Es'ad, Bağdat Valisi Süleyman Paşa'nın döneminde, Hicrî 1198 (Miladî 1784) yılında, yaklaşık altmış yaşındayken vefat etti. Kabri, İmam-ı Azam Ebu Hanife'nin (Allah'ın rahmet ve rızası üzerine olsun) türbesinin yanındadır. Allah Teâlâ, bu biyografide anılan şahsa ve tüm dilek sahiplerine rahmet eylesin.]

SONUÇ

Tam adı Fahrî-zâde Muhammed Es'ad b. Abdullah Neşâtî (ö. 1198/1783-1784) olan divan şairi Es'ad, aslen Musullu olup Bağdat'ta yaklaşık altmış yıl hayat sürmüştür ve orada vefat etmiştir. Kabri Bağdat'ta İmam Ebû Hanife'nin türbesinin yanındadır. Şairin hayatına dair en detaylı bilgiler bu çalışmada ele alınıp incelenen *Tezkire-i Şu'arâ-yı Bağdâd ve Mecmû'atü't-Terâcim*'dedir. Bağdatlı Hatibî tarafından kaleme alınan *Tezkire*'de şair Es'ad'ın hâl tercemesi 9^b-12^a varakları arasında yer alır ve yaklaşık altı sayfadır. Bu bölümde, Musul asıllı ve Bağdat'ta yaşayan, Haşimî-Fatimî soyundan gelen ve üstün yetenekleriyle tanınan divan kâtibi Muhammed Es'ad Efendi'nin hayatı ve kişiliği anlatılmaktadır. Es'ad Efendi'nin babası, onun kabiliyetlerini fark ederek kendi yerine divan efendisi olarak atanmasını sağlamıştır. Özellikle matematik ve inşa sanatındaki başarısıyla tanınan Es'ad Efendi, aynı zamanda dirayetli ve zarif nazım yeteneklerine sahiptir. Sanatı, kullandığı mecazlar sayesinde derin anlamlara bürünmüştür. Es'ad Efendi, makam ve şöhret peşinde koşmamış; fakirler, öksüzler ve ihtiyaç sahipleri için yardımseverliğiyle öne çıkmıştır. İnce mizah anlayışı, doğaçlama yeteneği ve

²¹ Şeyhülislâm Ârif Hikmet, *Mecmû'atü't-Terâcim*, Süleymaniye Kütüphanesi (Müst. Ali Emiri), 03910, İstanbul 1317, s. 62. Yazma nüshada harekesiz olan Arapça metne tarafımızdan hareke konulmuş ve metin tercüme edilerek sunulmuştur.

güçlü ifadeleriyle döneminde saygı görmüştür. Valilerle ilişkilerinde nüktedan ve derin anlamlar içeren sözleriyle öne çıkmıştır. Hayatı boyunca hem sanatı hem de ahlaki duruşuyla yüksek bir mertebeye ulaşmış, altmış yılı aşkın bir ömür sürerek hicrî 1198'de (1783-1784) vefat etmiştir. Kabri, Bağdat'ta İmam-ı Azam'ın yakınında bulunmaktadır.

Es'ad Efendi, hem nesir hem de nazımda yetkin bir müelliftir. İfadeleri zarif, etkileyici ve anlam yüklüdür. Şiirlerinde derin anlamlar ve ince mecazlar kullanır. Manzum eserleri (*Dîvân*'daki şiirler) bir mücevher gibi değerlidir ve özellikle gençler arasında hayranlık uyandıracak bir estetiğe sahiptir. Doğaçlama şiir söyleme yeteneği ve hızlı düşünme becerisiyle tanınır. Dönemin şairleri arasında bu özelliğiyle öne çıkmış, Bağdat valisi Abdi Paşa ve Ömer Paşa'dan övgüler almıştır. *Dîvân*'ı, zamanının estetik anlayışını yansıtan bir şaheser olarak anılmaktadır. Şiirlerinde ve sohbetlerinde mizah duygusu güçlüdür. Bu yönüyle hem eğlendirici hem de düşündürücüdür. Şiir ve yazılarında insanî değerlere, ahlaka ve iyiliğe vurgu yapar. Gösteriştan uzak, samimi ve faydalı bir sanat anlayışı benimsemiştir. Güzelliği ve estetiği yüceltir. İnsan ruhunu arındırıcı bir sanat anlayışı güder ve eserlerinde bu zarafeti işler. Muhammed Es'ad Efendi, estetik bir sanat anlayışına sahip olup hem dönemi hem de edebî mirası açısından divan edebiyatı tarihinde önemli bir şahsiyettir.

Ârif Hikmet Bey, Osmanlı şeyhülislâmı, şair ve tezkire yazarıdır. Yazdığı Arapça eserinde, 1000-1252 (1592-1837) yılları arasında yaşamış iki yüz üç şairin hayatı ve şiirlerinden örnekler yer alır. Eserdeki Es'ad Efendi biyografisinde özetle şu bilgiler mevcuttur: Muhammed Es'ad bin Abdullah Neşâti el-Musulî, Türkçe dilinde usta bir şair ve meşhur bir *Dîvân*'ın sahibidir. Musul'da Fahrî-zâde ailesinden olup matematikte ve nesir sanatında yetkindir. Babası Bağdat valisinin divan kâtibiyken, üstün yeteneklerini fark ederek yerine oğlunu geçirmiştir. Es'ad, dindar, yardımsever, hızlı şiir yazabilen ve yapmacıksız bir kişiydi. Fakirler için dilekçeler yazarak onların ihtiyaçlarını karşılamalarını sağlamıştır. Hicrî 1198 (1784) yılında yaklaşık 60 yaşında vefat etmiş ve İmam-ı Azam Ebu Hanife'nin türbesinin yanında defnedilmiştir.

Sonuç olarak, şair Es'ad'ın biyografisi üzerine yapılan bu çalışmada elde edilen yeni bulguların, şair hakkında gelecekte gerçekleştirilecek bilimsel araştırmalara katkı sağlaması beklenmektedir. Bu bağlamda, Es'ad'a dair bilgi sunan bilimsel yayınlardaki şairin hayatı, edebî kişiliği, ölüm tarihi ve kabrinin yeriyle ilgili bilgilerin yeniden gözden geçirilmesi ve güncellenmesi önem taşımaktadır. Ayrıca adı geçen *Tezkire* üzerinde bundan sonra yapılacak çalışmalar neticesinde, Muhammed Es'ad gibi, Bağdat ve civarında yaşamış önemli müelliflerin geniş biyografileri de gün yüzüne çıkarılmış olacaktır.

KAYNAKÇA

AKKUŞ, Mehmet (1995). "Şâir Hatibî ve Tezkire-i Şu'arâ-yı Bağdâd'ı", *Belleteri Türk Tarih Kurumu*, Cilt: LIX, Sayı: 226, s.s. 621-642.

AKKUŞ, Mehmet (2008). *Hatibî, Tezkire-i Şu'arâ-yı Bağdâd*, Ankara: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayını.

AKSOYAK, İsmail Hakkı, "Tezkire-i Şu'arâ-yı Bağdâd (Hatib)". *Türk Edebiyatı Eserler Sözlüğü*, <http://tees.yesevi.edu.tr/madde-detay/tezkire-i-su-ara-yi-bagdad-hatib>. [E.T.: 18.12.2024].

AKSOYAK, İsmail Hakkı, "Es'ad, Fahrî-zâde Es'ad Efendi". *Türk Edebiyatı İsimler Sözlüğü* <https://teis.yesevi.edu.tr/madde-detay/esad-fahrizade-esad-efendi>. [E.T.: 17.12.2024].

ARBATLI, Mehmet Said (2002). *Bağdatlı Es'ad Hayatı, Sanatı ve Divânının Tenkitli Metni*, Yüksek Lisans Tezi, Gaziosmanpaşa Üniversitesi, Tokat.

BİLGE, Mustafa L. (1991). "Ârif Hikmet Bey, Şeyhülislâm", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 3, s.s. 365-366.

ÇINARCI, Mehmet Nuri, "Tezkire-i Şu'arâ (Hikmet)". *Türk Edebiyatı Eserler Sözlüğü*, <http://tees.yesevi.edu.tr/madde-detay/tezkire-i-su-ara-hikmet>. [E.T.: 18.12.2024].

Hatibî (2022). *Tezkire-i Şuarâ-i Bağdâd, XIX. Yüzyıl Bağdâd ve Civarındaki Türk Şairleri, İndeksli Tıpkıbasım*, (Haz. Mehmet Akkuş, Ed. Ersin Özarslan), Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

İSEN, Mustafa (1991). "Ârif Hikmet Tezkiresi", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 3, s.s. 367-368.

KADIOĞLU, İdris (2022). *Es'ad-ı Bağdâdî Divânı (İnceleme-Metin-Dizin-Sözlük)*, Ankara: İksad Yayınları.

KADIOĞLU, İdris (2008). *Es'ad-ı Bağdâdî Divânı*, Malatya: Özserhat Yayıncılık.

KADIOĞLU, İdris (1997). *Es'ad-ı Bağdâdî Divânı (İnceleme-Metin)*, Yüksek Lisans Tezi, İnönü Üniversitesi, Malatya.

KESİK, Beyhan - Kaplan, Yunus, "Es'ad, Seyyid Mehmed Es'ad Efendi". *Türk Edebiyatı İsimler Sözlüğü* <https://teis.yesevi.edu.tr/madde-detay/esad-seyyid-mehmed-esad-efendi>. [E.T.: 17.12.2024].

KILINÇ, Abdülhakim (2021), *Fuzûlî Divânı (İnceleme – Tenkitli Metin)*, İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları.

Mehmed Süreyya (1311). *Sicill-i Osmanî Yahut Tezkire-i Meşâhîr-i Osmâniyye*, Cilt: 3, İstanbul.

Mehmed Süreyya (1996). *Sicill-i Osmanî Yahut Tezkire-i Meşâhîr-i Osmâniyye*, (Haz. Nuri Akbayer), Cilt: 4, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.

MUM, Cafer, “Dîvân (Es'ad)”. *Türk Edebiyatı Eserler Sözlüğü*, <http://tees.yesevi.edu.tr/madde-detay/divan-es-ad-tees-1327>. [E.T.: 17.12.2024].

SARAÇ, M. A. Yekta (2009). *Eski Türk Edebiyatına Giriş* (Ed. Abdulkadir Gürer), Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayını.

Silahdar-zâde Mehmed Emin (2016). *Tezkiretü'ş-Şu'arâ*, (Haz. Ramazan Duran - Halil Çeçen), İstanbul: Kesit Yayınları.

Şefkat-i Bağdâdî (2017), *Sefkat Tezkiresi*, (Haz. Filiz Kılıç), Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Kütüphaneler ve Yayımlar Genel Müdürlüğü, <https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/55753,sefkat-tezkiresi-pdf.pdf?0> [E.T.: 18.12.2024].

Şeyhülislâm Ârif Hikmet (1317). *Mecmûatü't-Terâcim*, İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi (Müst. Ali Emiri), Nu: 03910.

TUMAN, Mehmet Nâil (2001), *Tuhfe-i Nâilî, Dîvân Şâirlerinin Muhtasar Biyografileri*, (Haz. Cemal Kurnaz, Mustafa Tatcı), Ankara: Bizim Büro.

YEKBAŞ, Hakan, “Şeyhülislâm Ahmed Ârif Hikmet”. *Türk Edebiyatı İsimler Sözlüğü*. <http://teis.yesevi.edu.tr/madde-detay/hikmet-seyhulislam-ahmed-arif> [E.T.: 18.12.2024].

İNTERNET KAYNAKLARI

<https://ganjoor.net/bahaee/kashkool/d1b1/sh10> [E.T.: 18.12.2024].

<https://ganjoor.net/hafez/ghazal/sh130> [E.T.: 18.12.2024].

<https://ganjoor.net/hafez/ghazal/sh86> [E.T.: 18.12.2024].

<https://ganjoor.net/saadi/golestan/dibache> [E.T.: 18.12.2024].

<https://kuran.diyanet.gov.tr/mushaf/kuran-meal-2/al-i-imran-suresi-3/ayet-185/kuran-yolu-meali-5> [E.T.: 18.12.2024].

<https://kuran.diyanet.gov.tr/mushaf/kuran-meal-2/ankebut-suresi-29/ayet-57/kuran-yolu-meali-5> [E.T.: 18.12.2024].

<https://kuran.diyamet.gov.tr/mushaf/kuran-meal-2/enbiya-suresi-21/ayet-35/kuran-yolu-meali-5> [E.T.: 18.12.2024].

<https://tdk.gov.tr/icerik/yazim-kurallari/kisaltmalar-dizini/> [E.T.: 2025].

<https://www.arabehome.com/poetry/> [E.T.: 18.12.2024].

<https://www.arabehome.com/poetry/> [E.T.: 18.12.2024].